

Alkalom **Antall József Baráti Társaság Díszközgyűlése**
Helyszín **Magyarok Háza**
Időpont **2001. április 9.**
Előadó **Dávid Ibolya**

Szerkesztette **Pavlics Tamás**
Jegyzetekkel ellátta **Bozóky Tamás**
Korrektúra **Palkó Katalin**

antalljosef.hu

DÁVID IBOLYA

59

ANTALL JÓZSEF POLITIKAI ÖRÖKSÉGE

Amikor ezeréves történelmünket áttekintjük, óhatatlanul érezzük, hogy különféle szakaszokat tudunk megállapítani. Ezek az elhatároló vonalak néha nagyon határozottak, néha lebegnek. Talán ennyi szubjektivitás megengedhető – véleményem szerint az utolsó ilyen nagy történelmi belső határvonal a kiegyezés volt. Minden, ami a kiegyezés előtti időszakot jelentette a magyar történelemben, az számomra a történetírók által feltárt Magyarország, az a világ, amelyet keresztény őseink, a Szent István-i államalapítás, az Árpádok kora, a tatárdúlás, a második honalapítás, Mátyás királyunk birodalmi világa, az újbóli vereségek, a 150 éves török uralma, szeretett Rákóczi-szabadságharcunk és végül a nemzeti megújulás kora, a reformkor jelképez. Az általam meghúzott utolsó képzeletbeli vonal előtti világ alapvetően a történetírás területe. Mi, akik ebben a tudományban mint szakmában nem mélyedhettünk el, elsősorban a tanulságokat és a lehetséges tapasztalatokat próbálunk nyerni mindabból, amit a reformkor és az azelőtti történelem, különösen a magyar történelem jelenthet számunkra. Ami viszont már a képzeletbeli vonal, a kiegyezés utáni időszaknak a kora, vagy inkább folyamata, az úgy tűnik fel számomra, mint a folyamatos jelen.

A kiegyezéstől mostanáig terjedő idő számunkra a megélt világ ideje. Nem csodálkozhatunk ezen, hiszen szüleink, nagyszüleink elmondásából nagyon sok mindent élőszóban és családunk történelméből ismerhetünk és ismerhettünk meg. Mivel a nagyszülők, dédszülők emlékezhetek arra is, amit saját szüleiktől és nagyszüleiktől hallhattak, így valójában nekünk négy-öt nemzedék tudása van a birtokunkban. Számomra ők személyesítik meg a kiegyezéstől kezdődően a jelenkori történelmet Magyarországon. Személyek, akik személyiségek voltak. A kiegyezés óta eltelt időszak magyar történelmének fordulópontjait a közvélekedés és a hivatalos tudomány szerint is három ilyen személyiség neve fémjelezte. A magyar közírás Ferenc Józsefet¹, Horthy Miklóst² és Kádár Jánost³ tekintette olyannak, akikkel egy-egy érárt lehetett nevesíteni az elmúlt történelmi időszakban. Amennyi különbség volt e három személyiség között, annyi hasonlóság is. Különbség volt természetesen a származásuk, hiszen az egyik az Isten által felkent és e feladattal megbízott császár, illetve választott, koronázott magyar király, a másik magyar köznemes, a harmadik egy proletár ember. Három olyan politikai életpályáról beszélhetünk azonban, amelyeknek az eleje és a vége bizony csúf volt, de a középső szakaszai hosszú évek, évtizedek konszolidált, kiegyensúlyozott történelmi viszonyai között zajlottak.

Ferenc József esetében ezt a kezdetet az aradi bitófák⁴ jelzik, a folytatás viszont a kiegyezés utáni virágzó korszak⁵ volt – Magyarországot az épülő utak, hidak, vasutak, a csodaszép fővárosunk felépülése jellemezte –, majd jött a vég, amikor hadat üzent Szerbiának, miután, Ferenc József szavaival élve: „mindent meggondoltam, mindent megfontoltam.”⁶ Horthy Miklós neve mellé a kezdetek során óhatatlanul mindig odahalljuk a különítmények szavát, akkor is, hogyha tudjuk, valójában ő oszlatta fel ezeket.⁷

¹ I. Ferenc József (1830–1916) osztrák császár (1848–1916) és magyar király (1848/1867–1916)

² Horthy Miklós (1868–1957) ellentengernagy, Ferenc József szárnysegéde (1909–1914) Károlyi Gyula ellenkormányának hadügyminisztere (1919), a Nemzeti Hadsereg fővezére, 1920 és 1944 között Magyarország kormányzója

³ Kádár János (1912–1989) kommunista politikus, miniszterelnök (1956–1958, 1961–1965); 1956 és 1988 között az MSZMP első titkára, majd főtitkára

⁴ Az előadó az 1849. október 6-án Aradon kivégzett, az 1848/49-es szabadságharcban részt vevő tizenhárom honvédtisztre utal.

⁵ az Osztrák–Magyar Monarchia időszaka (1867–1918)

⁶ Idézet I. Ferenc József 1914. július 28-án kiadott kiáltványából. Lásd: Fiziker Róbert: *Háború az uborkaszékenban*. In: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/haboru_az_uborkaszecenban.html (Letöltés: 2016. január 31.)

⁷ Utalás az 1919 és 1920 között zajló ún. fehérterrorra, amikor szélsőjobboldali/radikális jobboldali tisztí különítmények követtek el gyilkosságokat, atrocitásokat az 1919-es Tanácsköztársaság hívei, támogatói, illetve baloldali értelmiségiek, valamint zsidó származásúak ellen.

⁸ Kisantant: 1921 és 1938 között működő politikai és katonai szövetség Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (későbbi Jugoszlávia) között Magyarországot elszigetelésére és a Párizs-környéki békerendszer térségbeli stabilitásának biztosítására.

⁹ Az I. világháborút lezáró, a Párizs-környéki békerendszer keretében Magyarországgal 1920. június 4-én aláírt békeszerződés, amely – többek között – az akkori Magyarország területét kétharmadával megcsonkította. Lásd bővebben: Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

¹⁰ Teleki Pál (1879–1941) geográfus, politikus, miniszterelnök (1920–1921; 1939–1941)

¹¹ Bethlen István (1874–1946) jogász, politikus, miniszterelnök (1921–1931)

¹² Klebelsberg Kunó (1875–1932) jogász, politikus, a Bethlen-kormány belügyminisztere (1921–1922), majd vallás- és közoktatásügyi minisztere (1922–1931)

¹³ Kállay Miklós (1887–1967) politikus, miniszterelnök (1942–1944)

¹⁴ Szálasi Ferenc (1897–1946) szélsőjobboldali politikus, a Nyilaskeresztes Párt alapítója, Magyarország nemzetvezetője (1944–1945)

¹⁵ Maléter Pál (1917–1958), a Nagy Imre-kormány honvédelmi minisztere (1956)

¹⁶ Nagy Imre (1896–1958) politikus, miniszterelnök (1953–1955, 1956), az 1956-os forradalom kormányfője

¹⁷ Canossa-járás: általános értelemben vezeklés, megalázkodás, bár az adott esetre vonatkozóan a világi hatalom egyháznak való alárendelődését is jelenti. A pápaság és a német császárság harca során 1077-ben a bűneit bánó IV. Henrik császár az itáliai Canossa várában kereste fel VII. Gergely pápát, innen az elnevezés.

Ez volt a hatalom megszerzésének az időszaka, de egyúttal annak útja és módja is, hogy a magyar nemzet a kisantant⁸ Trianonnál⁹ is rémesebb elképzeléseivel szembeszállhasson. A kormányzó megszilárdult hatalmának időszaka már egészen másról árulkodik: Teleki¹⁰ országébresztése, Bethlen¹¹ konszolidációs tehetsége vagy Klebelsberg Kunó¹² kultúrpolitikája, iskolaalapításai, azután Kállay¹³ kétségbeesett országmentő igyekezete – egy törekvő és érdekei szellemében eljáró Magyarországról adnak számot. Azonban az alkalmazkodás és a muszáj szövetség kényszere az átmeneti országgyarapodáson túl hazánk függetlenségének elvesztését is eredményezte, és az elszomorító Szálasi¹⁴-féle nemzetvezetésbe torkolt; a lebombázott hidak, a deportálások, a szovjet megszállás szörnyűségei mind-mind egy irtóztató végjáték tragédiái voltak.

A kádári életpálya kísértetiesen követi az előző két példát, ami Ferenc Józsefnél az aradi bitófa, az Kádárnál Maléter Pál¹⁵, Nagy Imre¹⁶ és a többi neves és névtelen vértanú, akik 1956-ban és utána a haza szabadságáért az életüket tették kockára, vagy akiknek az életét vették el. Ami a „mindent megfontolás” az I. világháború kezdetén Ferenc Józsefnél, ami 1944. október 15-e Horthy Miklósnál a proklamáció napján, ugyanaz Kádárnál a búcsúbeszéde – az összeszedetlen, az önmagával viaskodó, rémképekkel küszködő, egykor sikeresnek elismert keleti vezető erkölcsi, politikai Canossa-járása¹⁷.

Joggal vetődhet fel az a kérdés, hogy mi indokolta e bevezetőt? Az eddigiek során miért nem hangzott el még csak a neve sem az általunk nagyra becsült államférfinak? Sajátos oka a magyar történelemben keresendő. Annak ugyanis, hogy Antall József keménységét a maga valójában láthassuk, hogy az ő történelmi helyét is be tudjuk azonosítani, ahhoz, hogy politikai örökségét – az időbeli közelség és a vele való személyes kapcsolatunk okán, ha gyarló módon is – megítélhessük, feltétlenül szükséges a megelőző közel 150 év áttekintése. A történelemben ugyanis semmi sem előzmény nélküli. A bevezetőben felsorolt három személy a magyar politikán és a közéleten olyan erővel hagyta rajta a keze nyomát, hogy azt senki nem kerülheti meg a történelemírásunk kapcsán. Antall József sem.

Szinte hihetetlen módon a rendszerváltozás utáni első szabadon választott miniszterelnökünk is egy egészen tekinthető, újabb korszakot jelképez, holott a sors és saját önfeláldozása alig több mint három esztendő adott számára a magyar politika új meghatározásához, s ezek a rövid évek is a pusztító kórral való viaskodás árnyékában teltek. Amikor felidézzük Antall József történelmi hagyatékát, emlékét, azt is látjuk, hogy elsősorban egyéni habitusában, de emellett a jogállam és a jogszerűség mélyesgis tiszteletével miként haladta meg a mögötte lévő csaknem másfélszáz évet. Ferenc József és Horthy Miklós világa a kétségtelen és vitathatatlan fejlődés mellett nem csak a modernizmus világa volt, hanem a társadalmi egyenlőtlenségeké is. Kádár világa, amelyből megint csak nem lehet mindent megtagadni, a régi társadalom szétzúzásának, a szocialista tombolásnak és a függetlenség feladásának a világa volt. Jöhettek ugyan új emberek és új helyi vezetők, életmódjuk mégis csak azokat a mintákat követte, amelyet annak idején az általuk sokat kárhozottatott úri világban láttak és tapasztaltak, csak sokkal tehetségteleből.

1988 és 1989 táján ezt a szokásos koreográfiát törte meg szinte robbanásszerűen Antall József. Korábbi életét, édesapjának pályafutását, a családi hagyományokat csak a közeli barátai ismerték, ismerhették. Tanári és múzeumi tudományos pályája során a legtöbbet érte el, amit a kényszerű szocializmus Magyarországon egy, még a Népfronttal¹⁸ sem kacérkodó, párton kívüli értelmiségi elérhetett. Ha a nemzetközi nagypolitika

¹⁸ Hazafias Népfront: 1954 és 1990 között, a pártállami időszakban működött társadalmi szervezet

mozgása miatt Kelet-Közép-Európa felszabadulása csak egy vagy két évtized múlva valósulhatott volna meg, netán súlyos véráldozatok árán, ebben az esetben Antall Józsefet csak a baráti köre és a saját szakmájának ismerői tarthatták volna meg emlékezetükben. A történelem közös szerencsénkre másként alakult. Rövid négy esztendő alatt előbb mint a pártállam hiteles ellenzékének megkérdőjelezhetetlen tekintélyű vezetőjét, utóbb pedig mint a legújabb korinál is újabb kori Magyarország felelős kormányának miniszterelnökét ismerhettük meg mindannyian.

Szemünk előtt csírázott, majd bontakozott ki az, amit Antall József politikai örökségének tekintünk. Ezt az örökséget is elérni látszik az a sors – ez korábbi gyakorló jogászként állítható –, ami minden nagy örökség osztályrésze. Az örökhagyó életében az őt elfogadni nem tudó vagy nem akaró, vagy egyszerűen vele ellenkező, csak azért is különvéleményen lévő leszármazók, utódok később mégis igényt tartanak az örökségre. Amikor eljön a számítás pillanata, és már csak az örökség marad, tolongás a korporsónál, s minél többnek a megszerzése abból, amit a néhai miniszterelnök hagyott maga után – mindezt kiegészítve dicséretekkel olyanok szájából, akik az életében egyetlen gesztust, baráti lépést sem tettek az örökhagyó felé. A miniszterelnök politikai örökségét, különösen az évfordulók közeledtével, sokan és szívesen szokták elemezni. Akár a sajtó hasábjain, akár a képernyő kerekasztal-beszélgetésein, ám ahogy telnek az évek, érdekes és sajátos módon, egyre inkább eltűnnek a szélsőségek. Mintha Antall József politikai hagyatékát illetően valaminő konszenzus kezdene kialakulni. Egyetértés olyanok részéről is, akik a napi politikai életben vagy a társadalomtudományi viták során egymásnak kérlelhetetlen ellenfelei. Mindez tökéletes bizonyítéka annak, hogy Antall József politikai műve megkerülhetetlen. Az idő elsősorban az, amely az utódok tisztánlátását elő fogja segíteni. Nem arról van szó ugyanis, hogy ezt a politikai örökséget valamiféle elvi, szellemi nagykoalíció alátámasztására vállalnák fel a különböző padsorokban ülők, hanem arról, hogy az elmúlt lassan nyolc esztendő tapasztalatai mindenkit a mértéktartásra, a tiszta és világos látásmódra intenek.

Úgy vélem, mindenekelőtt ez a politikai és közéleti kör az, amely Antall József politikai hagyatékát óvni és gondozni hivatott. Ennek két alapvetően egymással összefüggő, komoly oka van. Az egyik, hogy ez az a kör, ez az a csapat, amelyet elsősorban 1990 és 1994 között a Magyar Demokrata Fórum¹⁹ és a vele segítően rokonszenvező barátai alkottak, és amely soha nem állt ellentétben az Antall József által képviselt eszményekkel és elképzelésekkel. Ez a kör soha nem kényszerül és kényszerült politikai, világnézeti bakugrásokra, fordulatokra és félfordulatokra, hiszen a miniszterelnök elképzeléseit kezdettől fogva a magukénak, a magunkénak fogadtuk el és azokkal egy másodpercre sem szakítottunk. Az utakban, a módokban ugyan lehettek kisebb eltérések, de céljainkat illetően sohasem. A másik ok szinte adódik az előbbiből. Ez az a kör, amely maga is aktívan részt vett az Antall József által megtestesített célok és utak kidolgozásában, mert minden hiedelemmel ellentétben Antall József valóban közösségi vezető volt, csak éppen törzsszerű rendszerben szeretett dolgozni, gondolkodni. Saját kormányzati hatáskörén belül, és még véletlenül sem azon túl, valóban mindig az övé volt az utolsó, döntő szó, méltóan egyszemélyi, felelős miniszterelnöki kormányzásához. A döntő szó kimondását azonban minden esetben a kormányzat különböző rangú tagjainak – időnként még a körön kívül álló szakértői elitből képviselőinek is – közös erőfeszítése, együttes gondolkodása előzte meg. Ezek a döntések tehát alapvetően biztos és stabil szellemi bázison nyugodtak: a szociális piacgazdaság, a társadalom életét szabályozó erkölcsi normák jogállami keretben való elhelyezése, a fékek és ellensúlyok rendszerének kiépítése úgy, ahogy ezt egy demokráciában illik. A hatalmi ágak tisztázása, megosztása és működőképessé tétele – a demokrácia és nem az uralkodó párt érdekében – mind-mind a demokrácia alappillérei, s ezekből Antall József soha nem engedett. Örökké hálás leszek a Teremtőnek, hogy a politikát néha kicsit távolabbról, néha kicsit közelebről, de Antall József mellett tanulhattam meg. Azok a követelmények, amelyekre oly kényesen ügyel az Európai Unió, csatlakozásunk valamenynyí kérdését, így a csatlakozás társadalmi szempontból mentális kérdéseit is patikamérlegre tették. A jogok gyakorolhatóságának antalli mércéje az euro-atlanti világban nem csupán a szocialista, szociáldemokrata, liberális

¹⁹ Magyar Demokrata Fórum (MDF): 1987-ben alakult politikai mozgalom, amely 1989 és 2011 között ezen a néven pártként működött; 1990 és 2010 között folyamatos parlamenti jelenléte, 1990 és 1994, majd 1998 és 2002 között kormánypárt is.

oldalon, hanem a konzervatív elvbarátaink körében is alapvető követelmény. Ennek a politikai iskolának óhatatlanul része a stílus is, amely az előbb mondott elvek mellett oly nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy Antall József személyisége a mindössze három kormányzati év rövidege ellenére is oly sokáig fog fennmaradni a nemzet emlékezetében.

Jellemző hazai szokás, hogy ma ezt a stílust olyanok állítják egy elvárt viselkedés középpontjába, akik azt annak idején, a miniszterelnök életében meghaladottnak és avíttnek nyilvánították. A magát valamire tartó ember az élet nagy eseményeit úgy ünnepli, hogy a tisztos, ünneplő ruháját ölti fel születésre, esküvőre, temetésre. Még a szerényebb sorsú ember is úgy készülődik, hogy fontosnak tart bizonyos külsőségeket, és fontosnak tartja az alkalomhoz illő szavakat, gondolatokat és viselkedést. Antall József magát a nemzetét és magát a demokráciát tisztelte meg külső megjelenésével, viselkedésével, egyenességével, gesztusaival egyaránt. Tette mindezt úgy, hogy abban az erőltettségnek, modorosságnak még csak a nyoma sem látszott. Habitusa, gesztusai a természetesség erejével hatottak, látszott rajtuk, hogy személyiségéből fakadnak. Sajnálatos, hogy az első szabad választások²⁰ után tizenegy esztendővel ez a minta és ez a példa még mindig nem talál kellő számú követőre Magyarországon, ideértve a külső fellépést, a gondolatok jelentősebb súlyú megfogalmazását, egyenességét, tisztaságát. Ez a stílusbeli örökség a magunk világában egyértelműen az ő politikai örökségének része. Hiszen abban a három évben, amíg mások a hatalom és vagyonátmentéssel voltak elfoglalva, az ő fogó élete az értékek átmentéséről szólt.

A stílus mellett éppolyan fontos e hagyaték politikai tartalma. Az idő sorra, rendre igazolja vissza Antall József meglátásait és elképzeléseit. A magyarországi átalakulás folyamatának nyugodt, társadalmi konfliktusokat kerülő véghezvitele már önmagában is egy hatalmas érték. Bármilyen, akár ellentétes elképzeléssel bíró kormányok is kerültek később vezető pozícióba, Magyarországon soha nem vetődött fel, hogy az az irány, amelyet 1989-ben és 1990-ben Antall József kijelölt, az megkérdőjelezhető lett volna. Történtek visszaélések, a gazdasági átalakulásnak igen nagy nehézségei voltak az első időszakban. Igen, rossz helyzetet örököltünk, ami

²⁰ Magyarországon a Kádár-korszakot követően az első szabad választásokat 1990. március 25-én és április 8-án tartották.

az első időszakot nehezzé tette. Mégis, az egyes szürke foltok dacára, a magyar gazdaság működése úgy tűnik, hogy a szűk esztendőket követően most már hozza azokat a gyümölcsöket, amelyeket bizony az ő munkája nélkül ma nem adna. Gondolhatunk az európai integráció folyamatára is, aminek az alapját szintén 1990–1993 között alapoztuk meg. Nem csak le kellett bontani a Varsói Szerződést²¹, a KGST-t²² és szabaddá tenni hazánkat, hogy az utolsó orosz katona is elhagyja Magyarországot, hanem meg kellett mutatni, hogy mi a másik út – és a NATO-csatlakozásunk minden történelmi lépése²³ ehhez az időszakhoz kötődik. A miniszterelnök folyamatosan részt vett az újjáéledő Európa közéletében, sőt Kelet-Közép-Európában ennek a közéletnek meghatározó személyiségévé vált. Tudta, hogy saját fájdalma és áldozata megéri, mert ugyan nem az ő személyét, de a nemzet javát mindenképpen szolgálja majd hátralévő éveinek kemény munkája. Az az eredendő stílus, amely munkásságában megnyilvánult, és amelyet maga körül teremtett, lehetővé tette a kormányzó pártok és az ellenzék közötti kompromisszum elérését, azt, hogy olyan tartalmi kérdésekben hozzanak döntéseket, amelyek Magyarország jövőjét hosszú időre meghatározták – gondoljunk akár az első alkotmánymódosításra vagy a kétharmados törvények sokaságára. Ez a fajta kormányzási és törvényhozási módszer, amelyben ezt a kompromisszumot sikerült megtalálnia, megadta a közös örömet és a közös felelősséget a politikában részt vevő személyeknek, legyenek akár képviselők vagy parlamenten kívüli erők – azt is mondhatnám, hogy minden magyar számára –, ami a közjogba ágyazott nemzeti egyetértésre való törekvését jellemezte. Ugyanez volt látható akkor is, amikor nemzetünk valamilyen nagy történelmi sorsforduló előtt állt. A miniszterelnök mindig megosztotta nemcsak saját frakciójával és a kormány tagjaival, hanem a koalíciós pártok frakcióival is az előtte álló problémát, a megoldási irányokat. Amikor pedig egy nagy jelentőségű eseményből hazatért, akkor beszámolót tartott a kormány, a frakció és a koalíciós partnerek körében, valamint a nagy nyilvánosság előtt is. Rendkívül fontos volt ez ahhoz, hogy a legnehezebb években érezzük azt a bizalmat, amely összetartotta a kormánykoalíciót mindenféle külső és belső nehézség ellenére is. Soha senki nem érezte azt, hogy teherterhel

²¹ Varsói Szerződés (VSZ): a Szovjetunió vezetésével működő, 1955-ben alakult, a közép-kelet-európai kommunista/államszocialista országokat tömörítő katonai-védelmi szövetség.

²² Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST): a Szovjetunió érdekszférájához tartozó közép-kelet-európai országok gazdasági együttműködési szervezete (1949–1991)

²³ Magyarország 1994. február 8-án csatlakozott a NATO Partnerség a békéért programjához, 1999. március 12-én pedig a NATO teljes jogú tagjává vált.

²⁴ A Visegrádi Csoport 1991 februárjában alakult meg, tagjai kezdetben Csehszlovákia (később Csehország), Lengyelország és Magyarország voltak, majd 1993-ban Szlovákiával bővült az együttműködés.

²⁵ Utalás a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvényre.

lenne a kormányszatnak, a miniszterelnök mindenkit partnerének, társának tekintett a politikában. Felidézhetjük, hogy miként jöttek létre a visegrádi hármak, majd a visegrádi négyek²⁴, melynek kiemelt kezelése szintén a nevéhez fűződött. A tizenötmillió magyarban gondolkodás ma már szinte közhely, s tizenegy év után a Jóisten megadta nekünk annak a lehetőségét, hogy továbbhaladva a miniszterelnök ezen szándékán, ma már cselekedhetünk is, és nem csak lélekben érezhetjük ezt. Számomra a nemzeti szolidaritásunk egyik első, intézményes kifejezése a határon túliak megsegítéséről szóló törvénytervezetünk volt.²⁵ Ahhoz azonban, hogy ezek a fogalmak beivódjanak a társadalomba, a köztudatba, bizony hosszú időnek kellett eltelni, de a halála óta eltelt hosszú idő szinte minden gondolatát vizsgálta.

Az elemzés, az értékelés, a kiemelt megítélés egy, a magunkénál későbbi korszakra tartozó nagyon komoly feladat lesz. Mi, politikusok és közéleti emberek túl azon, hogy ezt a politikai örökséget a legjobb gondnokként kezeljük, azt elsősorban a napi cselekedeteink során tudjuk tiszteletben tartani. Vezessenek minket azok az elvek, amelyek Antall Józsefet is vezették: a szolgálat, a tisztesség, az alázat, az elődök iránti tisztelet és az utódok iránti óvatos felelősség. Ha néha elbizonytalanodunk egy-egy ügyben, mindig legyen bátorságunk feltenni ezt a kérdést: Miniszterelnök úr, Ön most hogyan döntene helyettem?